

neel. Naast de fabriek van Paul van Vlissingen te Amsterdam, een lettergieterij in Groningen, de Rijksmarinewerf te Vlissingen en de fabrieken van Regout in Maastricht worden ook de weefscholen in Twente in die rij opgenomen. Het lijkt mij sterk de vraag of deze, in het kader van het totale onderwerp van het onderzoek, als voorbeeld kunnen worden opgevoerd. Op z'n best was dit een vorm van wat tegenwoordig versnelde scholing wordt genoemd: om de overgang van de oude 'smijtspoel' naar de modernere snelspoel of 'flying shuttle' snel mogelijk te maken werden jonge wevers gedurende enkele weken in deze weefscholen getraind. In het bijzonder bij dit onderwerp, maar ook ten aanzien van enkele andere punten - bijvoorbeeld waar algemeen sociaal-economische of politieke achtergronden worden besproken - wreekt zich dat schrijver te weinig bij de moderne historiografie te rade is gegaan. In ieder geval had hier het fantasierijke geschrift van de populariserende veelschrijver J.B. Christemeyer over 'Willem de Clercq en Thomas Ainsworth in 1832 te Hengel' (Amsterdam, 1845) niet in de literatuurlijst mogen voorkomen.

Dit neemt echter niet weg dat eenieder, die wil beschikken over materiaal inzake de ontwikkeling van beroepsopleidingen voor ambacht en nijverheid in de betrokken periode, daarover bij Goudswaard veel van zijn gading kan vinden. Aan de studie ligt uitgebreid archiefonderzoek en raadpleging van minder toegankelijke gedrukte bronnen ten grondslag en de resultaten hiervan zijn overzichtelijk gepresenteerd. Tenslotte: het is een lofwaardig streven voor hedendaagse politieke doelstellingen mede een historisch gefundeerde argumentatie te hanteren.

A.L. van Schelven

Hans [J.A.] Bormewasser, *Katholieke Hogeschool Tilburg, I, 1927-1954, Economie, ethiek, maatschappij* (Baarn: Ambo, 1978, 326 blz., f29,50, ISBN 90 263 0454 4); *Idem, De Katholieke Hogeschool van Tilburg 1927-1977. Vervlogen eigenheid in hedendaags perspectief* (Tilburg: KHT, 1978, 24 blz.); *Idem, Worstelen met het verleden. Rede uitgesproken bij de opening van het academisch jaar 1979-1980 van de Katholieke Hogeschool Tilburg* (Tilburg: KHT, 1979, 21 blz.).

Met het schrijven van de geschiedenis van een universiteit of hogeschool moet men tijdig beginnen; tot dit advies geven ervaring met de gecompliceerdheid van de materie en de situatie van de bronnen aanleiding. Het betreft immers instellingen die in meer dan één opzicht heterogeen zijn samengesteld en dan nog met institutioneel ingebouwde interne tegenstellingen. De mensen die er optreden, zijn veelal individualistische individuen met elk zijn eigen achtergrond, visie, streven en beperkingen. De voorhanden archivalische documentatie is overvloedig maar eenzijdig; wel kan ze uit particuliere verzamelingen en door middel van herinneringen en gerichte ondervraging worden aangevuld, maar de verworven toevoegingen zijn onvermijdelijk nogal toevallig van aard. En vooral: wat de latere geschiedschrijver anders dan in oppervlakkige zin ontgaat en wat ook voor de contemporaine historicus moeilijk achterhaalbaar is, is één van de essentialia van het universitaire bedrijf: aard en waarde van de onderlinge contacten waarin het onderwijs bestaat. Beoordeling van de universitaire wetenschapsbeoefening lijdt minder schade door een ruimere distantie in de tijd, maar ze valt moeilijker tot stand te brengen naarmate de geschiedschrijver de betrokken wetenschapsgebieden en de daar plaatsvindende ontwikkelingen met hun modieuze aspecten minder kent en kan leren kennen.

Halve-eeuweesten blijken passende gelegenheden te zijn voor het doen verschijnen van een eerste veelomvattende historiografie van de instelling. Dat geldt in ons land voor de Technische Hogeschool te Delft, voor de Rotterdamse Nederlandse Economische Hoge-

school, voor de Katholieke Universiteit te Nijmegen en laatstelijk voor de Katholieke Hogeschool te Tilburg. Ze hebben het op verschillende manieren aangepakt, maar dit blijkt wel: hoe kleiner de instelling, des te vollediger het geschiedwerk, maar ook dan is het nog moeilijk genoeg gebleken om greep te krijgen op het totaal van de weerbarstige stof. Het zijn niet toevallig vooral historici die aan de jubilerende instelling zelf verbonden zijn die, het best bekend met de in de loop der jaren ontwikkelde identiteit van het eigen nest, uit de morele plicht die zij zich in dankbaarheid bewust zijn, de moed putten om aan het werk te gaan en dat te voltooien.

In het geval van de Katholieke Hogeschool Tilburg zijn het twee historici. Bornewasser, die kerkgeschiedenis doceert aan de nauw met de hogeschool verbonden Stichting Theologische Faculteit Tilburg, en De Vries hebben de taak onderling aldus verdeeld dat de eerste de oudste, de tweede de jongste kwarteeuw in behandeling heeft genomen. Gegeven de uiteenlopende aard van die beide perioden in de Tilburgse hogeschoolgeschiedenis lag een chronologisch bepaalde verdeling meer voor de hand dan een thematische. Bovendien moet een ieder die Bornewasser's *Vijftig jaar Katholieke Leergangen 1912-1962* (Tilburg, 1962) kent, juist hem hebben beschouwd als de aangewezen onderzoeker en beschrijver van dit verwante onderwerp.

Dat het door hem geschreven eerste deel de eerste helft van de halve bestaans eeuw met twee jaar overschrijdt, heeft een zinvolle reden. De Rooms-Katholieke Handelshoogeschool, die in 1927 haar eerste studenten ontving, was een instelling voor hoger handelsonderwijs voor katholieken en in het bijzonder voor jongelieden uit Noord-Brabant en Limburg wier ouders hen Rotterdam en Amsterdam liever zagen mijden. Wel moge Bornewasser de hogeschool in het jaar 1940 kwalificeren als 'gesloten denkend, pas gearriveerd, van krampachtige zelftrots vervuld' (176), de positieve keerzijde daarvan houdt in dat het onderwijs in de economie en de beoefening van die wetenschap werden gedragen door het besef van noodzakelijke, niet te verbreken samenhang van grondig inzicht in de economische feiten, ethische eisen en streven naar maatschappelijke harmonie. De inspirerende priester M.J.H. Cobbenhagen, Rotterdams alumnus, verwerkte deze trits in de 'blauwdruk' welke de geest en het eigen karakter van de hogeschool en haar onderwijs in haar eerste periode bepaald heeft. In 1954 overleed Cobbenhagen; achteraf gezien blijkt daardoor een periode afgesloten te zijn: 'de hogeschool van Tilburg verloor in zekere zin haar vader; zij was volwassen geworden'; met deze woorden eindigt op pagina 271 het eerste deel.

In de beschreven jaren was de katholieke emancipatie nog volop gaande; het isolement was nog een vanzelfsprekende situatie, de tijd van integratie in het nationale geheel was nog niet aangebroken. Dat blijkt uit de relaties van de jonge hogeschool. Ze was voortgekomen uit en ze bleef in menig opzicht nauw verbonden met de Katholieke Leergangen; tot 1955 hadden ze hetzelfde curatorium en nog langer woonde de hogeschool bij de leergangen in. De rector van de leergangen, de historicus en bekwame organisator Th.J.A.J. Goossens, de eerste rector magnificus, verzorgde nadien als 'beheerder' de onmisbare samenwerking tussen de beide instellingen terwijl hij tevens met succes de vóór-WUBse duplex ordo van curatoren en senaat van de hogeschool doorbrak. Hoewel mede op contact met de vier jaar oudere Nijmeegse universiteit aangewezen, ontwikkelde zich deze relatie uitgesproken slecht: uit ijverzucht van de oudere zuster die zelf haar plaats nog niet gevonden had? Daaraan lagen ook wel financiële zorgen ten grondslag, mede een oorzaak van het moeizame contact met het episcopaat. Voor de stad Tilburg, de 'wollenstoffenstad' zoals de auteur haar graag aanduidt, betekende natuurlijk de hogeschool, hoe klein ook, wel iets. Maar veel status hadden in die vooroorlogse tijd de hogere handels wetenschappen nog niet; het onderwijs erin bleef, bij gebrek aan een opleiding van rijkswege, langdurig niet

wettelijk geregeld. In zeker opzicht heeft Tilburg in de crisis- en naoorlogsjaren de tijd mee gehad: voor medewerking aan het streven naar economische en ook maatschappelijke ordening waarvoor samenleving en regering rijp werden, waren Tilburgse alumni door hun opleiding bij uitstek geschikt; menigeen van hen vindt men in de loop der jaren als ambtenaren aan het ministerie van economische zaken.

Er is nog zoveel meer in dit boek dat de recensent zou willen vermelden. Het opzetten van een nieuwe bijzondere hogeschool met een onzekere financiële grondslag was stellig een waagstuk dat de aandacht van de schrijver voor het maatschappelijke draagvlak rechtvaardigt. In deze kleine instelling, vergeleken met de universiteiten eigenlijk slechts één faculteit, ontstond iets dat men terecht als hogeschoolgemeenschap mag aanduiden; daarbij waren de afgestudeerden inbegrepen. Treffend is dat in de jaren dertig in Brabant fascistische groepen geen greep op de studenten gekregen hebben. Bijzonder geslaagd vind ik de beschrijving van de bezettingsperiode met de uitstekende relativering van de verschillende verschijningsvormen van collaboratie en verzet in het licht van individueel uiteenlopende mogelijkheden en de gewetensconflicten waarvoor men door de loyaliteitsverklaring gesteld werd.

Een paar vragen blijven er natuurlijk wel. Hoe stond men in Tilburg tegenover Limperg's bedrijfseconomische leer die Amsterdamse en Rotterdamse economen verdeeld hield? Namen voor de oorlog ook Tilburgse studenten deel aan de vanuit de regio's buiten de randstad en door de volkshogescholen geïnspireerde Volkseenheidbeweging?

Bij de bespreking van een goed boek mogen een paar punten die mij onjuistheden voorkomen, wel genoemd worden. Wanneer G. Bolkestein als minister optreedt (88), is hij nog geen dr. (h.c). Het op pagina 114 eerste genoemde kabinet-Colijn is het tweede. Bongaerts was slechts in 1925 en 1926 minister (291); in 1929 werd hij opnieuw kamerlid. W.A. Bongers overleed niet op 10 maar op 15 mei 1940 (165). De wetswijziging in 1937 (175) betekende geen 'nieuwe wet op het hoger onderwijs'. De voorletters van H.J. Reinink en N.F. Hofstee zijn op de pagina's 175 en 283 missteld. Een fout in commissie is in noot 27 op pagina 272 de vermelding van L.S. Ornstein als Amsterdams rector magnificus: Ornstein was Utrechts hoogleraar; heeft Cobbenhagen Frijda, die inderdaad kort tevoren rector geweest was, bedoeld? - Een niet alleen hier gemaakte fout als het over Leids studentenleven gaat, is de aanduiding van 'de rector van het Leidse corps' (167). Daarom zij het hier niet slechts verbeterd maar tevens uitgelegd: in de eerste decennia van de negentiende eeuw na de bevrijding werd ook het Leidse studentenleven beheerst door zogenaamde senaten, maar op 1 maart 1839 kwam, met sociëteit Minerva als middelpunt, het overkoepelende 'Collegium civitatis academicae Lugduno-Batavae supremum' tot stand; degenen die het bestuur van het Leidse studentencorps, thans de Leidse studentenvereniging Minerva, voorziet, is - en dat had er moeten staan - de 'praeses collegii'. In Leiden onderscheidt men dan ook niet tussen een studentensenaat en een professorensenaat (286, noten 296 en 297). Tenslotte: een 'gewoon ordinariaat' (217) is wel dubbelop; zie echter pagina 238.

Een waardevol onderdeel van het boek vormen de overzichtelijke bijlagen waaronder terecht, en in tegenstelling tot het Nijmeegse documentenboek van 1974, een lijst van rector magnifici. De noten — in schrijvers boek over de leergangen moesten ze helaas ontbreken — geven uitsluitel over geraadpleegde bronnen, literatuur en personen; ze bieden de lezer gelegenheid de auteur te controleren en zijn eigen kennis te vergroten. Het personenregister omvat slechts vier bladzijden maar gebruikmaking ervan maakt het mogelijk iedereen terug te vinden. De vermelding van de levensjaartallen van degenen die aan de hogeschool verbonden zijn of zijn geweest, vergemakkelijkt het inzicht in de generatieverschillen en -overeenkomsten van de betrokkenen. Wel blijft het een probleem of men in een register de personen consequent moet aanduiden met hun officiële voorletters, met die van

hun voorkeur, met die van hun roepna(a)m(en) of alles door elkaar; nog afgezien van H.A. [= J.B.A.] Rauter treft de tegenstelling, iets lager in dezelfde kolom, tussen F.M.J.A. Roels en Th. Rutten.

Maar dat is een verre van essentieel probleem. De werkelijke problemen die hij bij zijn onderzoek en vormgeving ervoer, heeft Bornewasser beschreven in *Worstelen met het verleden*, als voordracht gehouden voor de Tilburgse hogeschoolgemeenschap, derhalve voor toehoorders van wie velen van zijn tevoren verschenen boek kennis hadden genomen. De problematiek bestaat in het amorfe materiaal van en over de te beschrijven verleden werkelijkheid, verder de aan eigen tijd en milieu gebonden subjectiviteit van de auteur en tenslotte de inspiratie die deze ontvangt van de eigentijdse verwachtingen van degenen voor wie hij schrijft (2-3). Er vindt een wisselwerking tussen subject en object plaats bij de selectie van de gegevens, bij de interpreterende reconstructie en bij de beoordeling van hetgeen hij als reconstructie weergeeft. De schrijver maakt duidelijk welke vragen er vanuit alternatieve gezichtspunten aan de stof te stellen vallen, maar, zegt hij - en ik denk wel tot teleurstelling van een deel van zijn toehoorders -: 'de historicus is maar zeer ten dele een antwoordman'. En dat vermeldt hij dan kort nadat hij heeft verklaard dat zijn werk 'de sporen van de tijd waarin het is geschreven draagt' (6).

De recenserende vakgenoot moge Bornewasser's boek een zorgvuldig voorbereid, behoedzaam gecomponeerd en harmonisch werk vinden, welks auteur zich met gedistantieerde sympathie heeft ingeleefd in de omstandigheden van tijd en plaats en in de aan de hogeschool bedreven wetenschap die de zijne niet is, toch kruipt deze vakgenoot niet in de huid van de op pagina 10 vermelde brieven schrijver die, voor zover hij van het gereleveerde eigen ervaring had, de auteur enthousiast liet weten: 'zo was het'. Meer ligt hem de stemming van de andere geciteerde brieven schrijver die, zelf bij herhaling in het boek vermeld, bij erkenning van een juiste weergave van de feiten, zich toch in de beschrijving van zijn handelen en motieven tekort gedaan achtte. Zo moest het wel komen, want, ofschoon descriptief opgezet, is dit boek niet het produkt geworden dat de tweede brieven schrijver verwacht had, dat van 'een naar objectiviteit strevend historicus' zoals hij zich die kennelijk Rankeans voorstelt. Het woord objectiviteit valt niet; sterker: een aantal evaluerende kwalificaties die mij alleszins gerechtvaardigd voorkwamen en die er ook bij andere lezers als koek zullen ingaan, zijn, zo merkt Bornewasser zelf op, slecht bestand tegen 'intersubjectieve verificatie' (17). *Worstelen met het verleden* blijft dan ook niet beperkt tot worstelen met de ongrijpbaarheid van het in weerbarstige bronnen gevangen object van onderzoek zelf en met de eigen subjectiviteit van de historicus, die de selectie en de interpretatie beïnvloeden. Het gaat om meer dan beschrijven van het verleden, het gaat juist om het verwerken van blijkens tal van tekenen des tijds onverwerkte elementen van dat, van ons verleden. De lezer moge dankbaar ervoor zijn dat het streven naar deze verwerking niet het karakter van een afrekening ermee heeft gekregen, maar het is niet alleen in een aantal ironische passages dat de schrijver blijk ervan geeft dat zijn boek is ontstaan ten tijde van de 'duidelijk nog niet te boven gekomen emancipatie- en secularisatiecrisis waarin katholiek Nederland zich bevindt' (19).

Het boek handelt over de jaren 1927-1954, het is ontstaan tussen 1975 en 1978. De in deze beide jaartallenreeksen uitgedrukte spanning zou ik bij de lectuur gemist hebben als ze had ontbroken. Er is ook een spanning tussen de Tilburgse hogeschool van voor en van na 1954; april-mei 1969 toonde universitair Nederland dat, anders dan menigeen onnadenkend dacht, in het achterafse Tilburg de tijd niet stilgestaan had. Met spanning zie ik, en stellig velen met mij, het tweede deel van de hand van De Vries, tegemoet.

A.E. Cohen

F. J. J. Glorius, *F.B.J. Frencken en de Katholieke Jeugdvereniging. De zorg voor meisjes met name in het bisdom Breda, 1927-1940* (Tilburg: Stichting Zuidelijk historisch contact, 1979, xvi + 146 blz.).

In 1927 werd door de priester F.B.J. Frencken te Breda de Katholieke Jeugdvereniging (KJV) opgericht. Hoewel in oorsprong bedoeld voor de gehele jeugd van zestien tot drieëntwintig jaar, richtte de KJV zich in de praktijk toch voornamelijk op de 'fabrieksmeisjes'. Frencken meende dat fabrieksarbeid een ongunstige invloed had op de godsdienstige en zedelijke vorming van de meisjes als toekomstige huisvrouwen en moeders. Door haar te organiseren in een jeugdbeweging en het verzorgen van godsdienst- en huishoudcursussen wilde de KJV deze invloed tegengaan.

Frans Frencken (1886-1946) was afkomstig uit een welgestelde familie in het Brabantse Oosterhout. Deze komaf bepaalde zijn houding ten opzichte van de sociale problematiek. Zijn beoordeling van fabrieksarbeid bleef die van een relatieve buitenstaander, die de problemen slechts van horen zeggen kent. De sociale kwestie zag hij vooral in termen van dreiging van het geloof en zedelijk verval. Daartegen richtte zich ook zijn actie. Tegenover de fabrieksmeisjes nam hij een paternalistische houding aan.

Na zijn priesterwijding wordt Frencken al snel benoemd tot docent aan het kleinseminarie Ypelaar bij Breda. Geheel in de geest van de tijd houdt hij zich actief bezig met apostolaat. Samen met ondermeer de latere Nijmeegse hoogleraar Jac. van Ginneken SJ heeft hij zitting in het in 1919 opgerichte 'Comité tot Bekeering van Nederland'. Zijn belangstelling gaat echter al snel meer uit naar apostolaat in eigen, katholieke, kring. In 1920 introduceert hij in Nederland de Eucharistische Kruistocht, een in Frankrijk en België tot ontwikkeling gekomen beweging, die een intensere geloofsbeleving propageert. Kerngroepen worden opgericht onder onderwijzers, studenten, arbeiders, en ook fabrieksmeisjes. Via deze laatste groepen wordt Frencken geconfronteerd met de situatie waarin deze meisjes verkeren. Met steun van werkgevers worden enkele zogenaamde EK-huizen in de nabijheid van fabrieken geopend, waar meisjes hun schafttijd 'in een nette en beschaafde omgeving' kunnen doorbrengen, en waar zij benaderd worden voor deelname aan EK-groepen. Om meer meisjes te kunnen bereiken, en meer voor hen te kunnen doen wordt in 1927 de KJV opgericht.

Aan Frencken en de KJV wijdde F. Glorius een studie, die voornamelijk gebaseerd is op de archieven van Frencken zelf en van het Catechistenwerk, een vrouwencongregatie die door Frencken ten behoeve van het werk voor de meisjes is opgericht. Glorius gaat uitvoerig in op het doel, de organisatie en de activiteiten van de KJV, die zich vanuit Breda over heel Nederland uitbreidt. Alleen in het bisdom Haarlem, waar de Graalbeweging een monopoliepositie inneemt, wordt zij niet toegestaan.

Een belangrijk deel van het boek is gewijd aan de houding van de KJV-leiding ten opzichte van de fabrieksarbeid door vrouwen en de consequenties die daaraan werden verbonden. Diverse malen hield de KJV enquêtes naar de omstandigheden waarin de meisjes werkten, hun godsdienstkennis en hun gedrag binnen en buiten de fabriek. In de verslagen van deze enquêtes werden vooral de godsdienstige en zedelijke gevolgen van de fabrieksarbeid gehemeld (één conclusie luidde: '... dat in ongeveer alle fabrieken ... de toestand zoo is dat het kind van 14 jaar, dat er heen gaat, minstens voor een tijd bedorven wordt. Het is praktisch onmogelijk zonder speciale genade en heel bijzondere hulp de onschuld op de fabrieken te bewaren' (58). Daarnaast werd gewezen op te lange werktijden, te hoog werktempo en slechte hygiënische omstandigheden.

Het is typerend dat Frencken en de KJV ter bestrijding van deze situatie geen samenwer-